

4. Bosna v chorvatské politice 40. let 19. století

4. 1. Memorandum varaždínské župy (1842)

Již v předobrozeneckém období bylo jedním z hlavních cílů chorvatské politiky obnovení územní celistvosti Trojediného království. V roce 1790 dokonce chorvatské stavy dobrovolně přistoupily na dočasné okleštění chorvatské správní a finanční autonomie, výměnou za příslib uherské šlechty, že se zasadí za osvobození chorvatských oblastí zpod cizí nadvlády a jejich sloučení s bánským Chorvatskem. Sabor se tehdy zavázal k respektování svrchované autority společné uherské vlády do doby, než dojde k obnovení chorvatské teritoriální integrity a následnému ustavení samostatné vlády pro Chorvatské království.¹⁹³ Přestože byl tento krok především výrazem společného odporu chorvatské a uherské šlechty proti omezování vlastních stavovských privilegií josefínskými reformami, svědčí rovněž o významu, jaký chorvatské stavy přikládaly osvobození území, jež se dosud nacházela pod benátskou či osmanskou nadvládou (Dalmácie a Turecké Chorvatsko).

Budiž řečeno, že chorvatský sněm své rozhodnutí učinil během rakousko-turecké války (1788–1791), která opětovně vyvolala naděje na vymanění Bosny a dalších jihoslovanských zemí z osmanského područí. Tato nesplněná očekávání reflektovala rovněž žádost Královské akademie věd v Záhřebu o udělení statusu univerzity (1790), jež byla zdůvodněna mj. potřebou vytvoření ústřední vysokoškolské instituce nejen pro Chorvatsko, ale také Bosnu a Srbsko.¹⁹⁴ Pojetí Záhřebu jako duchovního střediska širšího jihoslovanského prostoru se později stalo klíčovou součástí chorvatských národně-integračních koncepcí ilyrismu a jihoslovanství. Také tvůrci a stoupci těchto ideologických programů doufali ve svržení osmanské nadvlády a připojení Tureckého Chorvatska k Trojedinému království. Současně ovšem zdůrazňovali, že úloha Chorvatska v řešení východní otázky nespočívá jen v realizaci jeho státoprávních požadavků či poskytnutí opory emancipačnímu úsilí „bratří“ žijících pod „tureckým jhem“. Chorvaté měli rovněž Slovanům v osmanské říši zprostředkovat soudobé evropské pojetí národní identity, občanských práv a svobod, respektive přispět k jejich civilizačnímu a kulturnímu povznesení formou osvětového působení.

193 Srov. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, s. 389–390; N. STANČIĆ, *Hrvatski narodni preporod 1790–1848.*, s. 14; J. ŠIDAK et al., *Hrvatski narodni preporod*, s. 15.

194 Srov. tamtéž, s. 17; N. STANČIĆ, *Hrvatski narodni preporod 1790–1848.*, s. 17.

Všechny tyto tendence jsou zastoupeny v ostře protitureckém memorandu adresovaném panovníkovi, které jménem varaždínské župy sestavil roku 1842 významný politický představitel Ilyrské strany, baron Metel Ožegović (1814–1890).¹⁹⁵ Poslanci župního sněmu se prostřednictvím tohoto apelu snažili přimět panovníka, aby se zasadil za zlepšení postavení bosenských, hercegovských a bulharských křesťanů, kteří prý nevýslovně trpí „*pod jařmem tureckého otroctví a barbarství*“.

Autor memoranda uvádí, že tito „naši pokrevní bratří“ jsou vystaveni hrůzovládě Turků, jejichž „*barbarské vyznání vylučuje jakoukoliv osvětu a řád*“. Nedávné vydání hatišerifu z Gülhany (1839), tj. sultánova výnosu, který formálně zrovnoprávnil jinověrce s muslimy, prý mělo v balkánských provinciích říše protikladný efekt. V posledních letech naopak došlo k vystupňování animozity muslimů vůči křesťanům a zvýšení beztak neúnosného daňového zatížení křesťanské ráje, jež je obětí nejrůznějších forem bezpráví – loupeží, únosů, mučení, znásilňování či vynucených konverzí k islámu.¹⁹⁶ Ožegović poznamenává, že toto vše se děje v době, kdy byl s přispěním vlády Jeho Veličenstva „*ke cti a spáse lidského rodu*“ zakázán „*strašlivý obchod s otroky*“ a kdy se Evropa těší všeobecnému pokroku a rozkvětu vzdělanosti, věd a umění. Zoufalé oběti turecké zvlůle přitom vkládají naděje do svých křesťanských bratří, od nichž očekávají pomoc s navrácením ztracené vlasti, svobody a lidské důstojnosti.¹⁹⁷ Nejbližší sousedé těchto těžce zkoušených Slovanů křesťanské víry proto nemohou zůstat lhostejní k jejich utrpení a dopustit, aby jim bylo nadále upíráno právo na vlast a „*plody vzdělanosti a pokroku*“.¹⁹⁸

V memorandu vyjádřená solidarita je odůvodněna nejen křesťanskou a národní sounáležitostí s trpícími sultánovými poddanými, ale dokonce tvrzením, že v sousedních oblastech pod osmanskou nadvládou dodnes žijí mnozí příslušníci nejstarší chorvatské šlechty. Tato chorvatskými stavy tradovaná víra úzce souvisí s přesvědčením o historické příslušnosti části Bosny k Trojedinému království. Ožegović také v souladu s chorvatskou státoprávní ideologií zmiňuje, že Chorvatsku byla v minulosti odňata část

195 Memorandum bylo poprvé publikováno až koncem 19. století, a to v latinském originále i chorvatském překladu v knize: *Njekoji spisi iz javnoga političkog djelovanja Metela baruna Ožegovića*. Zagreb 1887, s. 1–21.

196 Ožegović svůj hyperbolizovaný obraz utrpení balkánských křesťanů zakládá na popisu několika případů násilnosti spáchaných muslimy nad křesťany v Bosně a Tureckém Chorvatsku. Tato svědectví prý přejal „*z veřejných listů, pod přísnou cenzurou vycházejících*“, případně vyslechl od uprchlíků z těchto sousedních osmanských krajů.

197 „*[...] ti traci sladke nade, [...], tako život i slobodu makar još odaljenu obećavaju, pak tim posljednje takodjer trenutke robstva ublažuju. Dakle iskrnje naše i braću našu očitoj sdvojnosti, u koju ih je bacio pritisak krutoga samosilja, oteći ter njim domovinu, koja se pod suncem jedino njim uzkráuje, podati treba, koja da se njim s pomoćju braće njihove kršćanske povratiti mora čvrstom se oni nadaju nadom.*“ (Tamtéž, s. 9)

198 „*Dok se dakle polje prava i blagodatí božanskoga stvorstva nikomu nezatvara, samo sobom nam se nameće osvjeđenje, da se, bez grieha proti bogu i ljudem, jedinog braći našoj plodovi prosoje-te i napredka krutom rukom duže uzkráuivati nemogu.*“ (Tamtéž)

jeho území, jež dodnes zůstává „v rukách bezvěrců“. Rozlišuje proto Turecké Chorvatsko, Bosnu a Hercegovinu. Sousedství Chorvatska s osmanskými provinciemi, v nichž vládou „barbarství a surovost“, má prý pro toto království „nejzlobnější následky“. Hraničářům se ani po staletích obrany rakousko-turecké hranice nedostává kýženého odpočinku. Značnou zátěž představuje rovněž příliv zubožených uprchlíků bez jakýchkoliv prostředků. Podle Ožegoviće bude tento neutěšený stav trvat tak dlouho, dokud v sousedních krajích pod osmanskou nadvládou nebude zajištěna vymahatelnost práva, nedotknutelnost majetku a ochrana osobnosti. Pouze tehdy v nich může dojít k rozkvětu hospodářství, věd a umění.

Poslanci proto panovníkovi navrhuji, aby byli v bulharských, bosenských a hercegovských městech, v nichž sídlí vezíři, jmenováni „císařsko-královští konzulové“, kteří budou hájit práva místních křesťanů a obchodníků z habsburské říše. Obdobná praxe se prý osvědčila v Řecku a Sýrii. Císařovu iniciativu ve prospěch balkánských křesťanů se autor memoranda snaží podnítit také apelem na jeho křesťanské cítění a připomínkou minulých zásluh, jichž Rakousko dosáhlo v souhře s ostatními velmocemi ve věci ochrany sultánových křesťanských poddaných. Současně ovšem Ožegović zdůrazňuje, že Habsburkové mají nepopiratelné historické právo na Turecké Chorvatsko, Bosnu, Hercegovinu i Bulharsko.¹⁹⁹ V memorandu popsané žalostné postavení křesťanů v těchto zemích „představuje poskvrnu lidstva“, jejíž odstranění je ‚slavným úkolem‘ a výsostným právem Jeho Veličenstva. Poslanci proto vyjadřují naději, že panovník z jejich projevu solidarity s trpícími ‚bratry‘ pod osmanskou nadvládou vyvodí patriční důsledky a křesťanům v Bosně, Hercegovině a Bulharsku poskytne svou pomocnou ruku a záštitu. Dle jejich mínění tak předejde tomu, aby se tyto země v případě zániku osmanské říše, jež se prý každým dnem nevyhnutelně blíží, staly „kořistí severního obra“, tj. Ruska.

Ožegovićem sestavené memorandum mělo být podle původního záměru poslanců vytištěno a doručeno všem chorvatským a uherským župám. Cenzura však jeho vydání zabránila. Nakonec byl proto z originálního textu učiněn výtah, který varaždínská župa rozeslala formou dopisu ostatním oblastním sněmům Uherského království. Následujícího roku 1843 schválil Ožegovićovo memorandum sabor a nedlouho poté rovněž obě komory uherského sněmu. Rezolutně se jím ovšem odmítl zabývat tehdejší rakouský kancléř Klemens Wenzel von Metternich, který údajně prohlásil, že se nemíní nechat poučovat o politice varaždínskou župou.²⁰⁰

V podstatě se dá říci, že iniciativa byla předem odsouzena k nezdaru, neboť požadovaná intervence ve prospěch křesťanů v osmanské říši byla v rozporu s dobovou zahraniční politikou Rakouského císařství, kterou

199 „Pod tim najgorčijim stanjem kršćani u onih upravo pokrajinah stenju, koje se njeokoč po pravu sv. krune istomu s nami žezlu pokoravahu, kao što Bosna, Hercegovina i Bugarska, te jedan dio Hrvatske, nesgodom vremena nam otet i u rukuh nevjernika do danas ostaoľjen.“ (Tamtéž, s. 6)

200 Tamtéž, s. 1-2.

v letech 1809–1848 prakticky definoval a utvářel právě tento státník. Metternich považoval oslabenou osmanskou říši za ideálního souseda, z jehož strany Rakousku nehrozí reálné nebezpečí, a který současně představuje překážku pro realizaci ruských imperiálních plánů v jihovýchodní Evropě.²⁰¹ Prosazoval tudíž myšlenku zachování osmanské říše v jejích dosavadních hranicích a snažil se vyhýbat politicky citlivým intervencím do jejích vnitřních záležitostí. V zájmu ochrany stávající mocenské rovnováhy a politického uspořádání v Evropě se pochopitelně důrazně stavěl také proti vojenskému řešení východní otázky.

Za dané situace nepřekvapí, že eventualita osvobození jihoslovanských oblastí pod osmanskou nadvládou a jejich připojení k Rakousku je v memorandu varaždínské župy zmíněna pouze v náznacích. Týká se to pasáží, v nichž autor buď zdůrazňuje příslušnost Tureckého Chorvatska k Trojedinému království a historické právo Habsburků na sousední osmanské provincie, nebo nutnost navrácení ztracené vlasti tamním křesťanům, kteří prý v tomto ohledu očekávají pomoc od svých souvěrců.

S obdobně opatrným přístupem k otázce narušení územní celistvosti osmanské říše se setkáváme ve všech dobových spisech politické povahy, jejichž tvůrci byli stoupcem ilyrského hnutí. Stejně jako v analyzovaném memorandu je v nich především vyjadřována sounáležitost a solidarita se Slovy žijícími pod osmanskou nadvládou a obhajována potřeba zprostředkovat osvětu těmto „dosud zanedbaným bratřím“.²⁰² Motiv vnější ozbrojené intervence na podporu národně-emancipačního úsilí balkánských křesťanů je přítomen takřka výhradně v dílech literárního charakteru. Svržení osmanské nadvlády za asistence Chorvatů však v těchto textech není prezentováno jako přání jejich tvůrců, ale jako toužebné očekávání ujařmených slovanských bratří.²⁰³ V opačném případě by cenzura nepochybně zamezila jejich vydání.

201 Srov. Miroslav ŠEDIVÝ, *Metternich a Turecko*. In: Historický obzor 9–10, 2004, s. 194–206.

202 Takto Slovy žijící pod osmanskou nadvládou nazval geograf a stoupec ilyristu D. Seljan: „U onom vrěmenu razvijanja i procvitanja kolika će dika i slava ostaloj bratji biti, ako odmah svoju literaturu, već odprile tako privedjenu i obdělenu, da jednoj i drugoj strani domačom i narodnom služu, zanemarenoj do sada bratji ponuditi uzmođu; ovi pako ako kano dragocěnost kakovu zahvalnostju iz naručaja ostale bratje svoje do sada srětnie dar taj prime, i na svoje izobraženje i razvjetjenje obrate.“ (D. SELJAN, *Početak*, s. 48; srov. také tamtéž, s. 77, 81; *Njekoji spisi*, s. 9; I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Bratja*, s. 127)

203 Srov. I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Bratja*, s. 139; M. NEDIĆ, *Razgovor*, s. 30; O. UTJEŠENOVIC OSTROŽINSKI, *Jeka od Balkana*, s. 230; Lj. MARTIĆ, *Plač Bosne*, s. 14–16.

4. 2. Tajná politika Ljudevita Gaje

Autor memoranda varaždínské župy M. Ožegović nebyl jediným chorvatským obrozencem, který se v roce 1842 zabýval vztahem Chorvatů k Bosně a tamním Slovanům. Téhož roku vyšel v literární příloze novin *Agramer Zeitung* článek I. Kukuljeviće Sakcinského *Die Nationalität in Kroatien und Slawonien* (Národnost v Chorvatsku a Slavonii), v němž tento přední chorvatský politik vyvrací nařčení z tajných cílů a nezákonného konání stoupenců ilyrismu.²⁰⁴ Připouští přitom, že „někteří naši vlastenci toužebně hledí přes tureckou hranici, kde chřadnou šlechtěné části jejich těla, kde žijí bratři stejného rodu a jazyka, kde synové jedné matky již po staletí sténají v ostudném otroctví; kde leží křesťanské země, jež s námi kdysi byly tak úzce sdruženy“.²⁰⁵ Také tato blížeji neurčená „nejhlubší, nejtajnější tendence“ části chorvatských vlastenců je však dle autorova mínění zcela legitimní a pro Rakousko nepředstavuje žádné nebezpečí.²⁰⁶ Předmětem jejich zájmu jsou totiž kraje, jež prý v minulosti patřily chorvatské šlechtě „a král se při korunovaci zavázal k jejich opětovnému získání“.²⁰⁷ Kukuljević má zřetelně na mysli Turecké Chorvatsko, jež bylo chorvatskými politiky pokládáno za nedílnou součást Trojedineho království.

Několik měsíců po vzniku memoranda varaždínské župy a publikování Kukuljevićova textu přistoupil panovník k vydání úředního zákazu užívání ilyrského jména (1843). Ačkoliv stoupenci ilyrismu vždy deklarovali svou loajalitu k trůnu a odhodlání politicky jednat výhradně v rámci vytyčeném uherskou ústavou, „indicie o skutečném zasahování do zahraničně-politické sféry a otázky Bosny byly onou kapkou, která přelila číši trpělivosti kanc-

204 Připomeňme, že roku 1842 vyšly také také dva výše analyzované texty, jež mají zásadní význam pro definování postavení Bosny v národně-politickém programu ilyrismu – cestopis M. Mažuraniće *Pogled u Bosnu* a povídka *Bratja* I. Kukuljeviće Sakcinského. Některé aspekty postavení Bosny a Bosňanů v národně-integračním a politickém úsilí chorvatských obrozenců vymezují rovněž dva klíčové programové spisy ilyrismu uveřejněné ve stejném roce. Lj. Vukotinović důsledně rozlišil kulturní a politickou složku ilyrského programu ve své stati *Ilirisam i kroatizam* a D. Rakovac sestavil dosud nejucelenější programové vyjádření cílů ilyrismu *Mali katekizam za velike ljude*. V podstatě by se dalo říci, že rok 1842 byl z hlediska zájmu chorvatských obrozenců o Bosnu klíčový.

205 „Wir leugnen nicht, dass überdies Manche unserer Patrioten Sehnsuchtsvolle Blicke über die türkische Kordons-Linie werfen, wo die edlen Theile ihres Körpers verderren; wo stamm- und sprachverwandte Brüder wohnen; wo die Söhne einer Mutter seit Jahrhunderten in schmachtvoller Knechtschaft seufzen; wo jene christlicher Länder liegen, die einst mit uns so eng verbunden waren.“ (citováno dle K. NOVAK, *Po rodu, po karvi i po jeziku*, s. 170)

206 „Und hiemit wäre denn die tiefste, geheimste Tendenz entfüllt! Bringt nun dieselbe wohl für Kroatien, Slawonien, Ungarn, oder ganz Oesterreich Gefahr?“ (Tamtéž)

207 „[...] und die zu revendiciren unser König bei der Krönung schwört“ (citováno dle M. KNEZOVIĆ, *Ivan Kukuljević Sakcinski*, s. 214) Knezović mj. vystihuje podstatu Kukuljevićova postoje k „nejtajnější tendenci“ části chorvatských vlastenců: „*Za Kukuljevića su takova nastojanja sasvim legitimna i po prirodnom pravu jezičnog i etničkog srodstva tako i po povijesnom pravu utemeljenom u stoljetnim feudalnim tradicijama.*“ (Tamtéž)

léře Metternicha“.²⁰⁸ Inicioval proto restriktivní zákrok proti chorvatskému národnímu hnutí, který měl především přispět k uklidnění vypjaté vnitropolitické situace v uherské části monarchie.²⁰⁹ Rakouský kancléř tímto způsobem vyšel vstříc maďarské opozici a jejím chorvatským spojencům, kteří své politické protivníky z Ilyrské strany obviňovali z velezrádných plánů na vytvoření samostatného ilyrského státu. Jistou roli v Metternichově rozhodnutí sehrály také stížnosti bosenského paši, římské kurie a ruské diplomacie adresované Vídni, jejichž předmětem byla nařčení stoupenců ilyrismu z šíření podvrtné propagandy mezi bosenskými františkány.²¹⁰ Lj. Gaj byl dokonce obviňován z podílu na organizaci protitureckého povstání v Bosně, jež mělo propuknout roku 1840.²¹¹ Nutno podotknout, že Gaj již v druhé polovině 30. let vysílal do Bosny své tajné emisary a udržoval čilou korespondenci s bosenskými sympatizanty ilyrismu, mezi něž patřila také čtveřice mladých františkánů, kteří údajně hodlali vyvolat zmíněné povstání. Na základě dochovaných pramenů však nelze potvrdit Gajovu přímou účast na jeho přípravách.²¹²

To ovšem nic nemění na skutečnosti, že hlavní ideolog ilyrismu vedl od konce 30. let tajnou politiku, jejímž cílem bylo odstranění osmanské nadvlády v jihovýchodní Evropě a politické sjednocení jižních Slovanů.²¹³ Na počátku těchto Gajových avanturistických aktivit stála jeho memoranda z roku 1838 adresovaná ruskému carovi Mikuláši I., od nichž si jejich tvůrce sliboval získání finanční, materiální a vojenské podpory Ruska pro rozsáhlé protiturecké povstání, které by vedlo k vymanění Bosny, Srbska a Albánie z osmanského područí.²¹⁴ Tato iniciativa ovšem zůstala z ruské strany nevyслуšena. Gaj se proto v rámci své tajné politiky začal orientovat na nové partnery, jimiž se staly vládnoucí kruhy srbského knížectví a polská politická emigrace sdružená kolem knížete Adama Jerzyho Czartoryského (1770–1861). Klíčovou úlohu tentokrát sehrály Gajovy kontakty s českým emigrantem Františkem Alexandrem Zachem (1807–1892),²¹⁵ kte-

208 N. STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam*, s. 173.

209 Srov. tamtéž; TÝŽ, *Hrvatski narodni preporod 1790–1848.*, s. 26.

210 Srov. TÝŽ, *Hrvatski narodni preporod 1790–1848.*, s. 26; J. ŠIDAK et al., *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*, s. 143.

211 Srov. Ljubiša DOKLESTIĆ, *O pokušaju ustanka u Bosni 1840. i o tajnoj politici Gajeva kruga prema Bosni 1843/44*. In: *Historijski zbornik (Zagreb)* 35, 1982, br. 1, s. 15–41.

212 Tamtéž, s. 24–25.

213 Srov. Jaroslav ŠIDAK, „Tajna politika“ Lj. Gaja i postanak njegovih „memoranduma“ knezu Metternichu 1846–47. In: J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb 1973, s. 195–220; TÝŽ, *Hôtel Lambert i Hroati*. In: Tamtéž, s. 167–177; Lj. DOKLESTIĆ, *O pokušaju ustanka u Bosni*, s. 15–41; M. ŠESTÁK, *K úloze slovanství*, s. 175–177.

214 Srov. M. PŘÍHODA, *Slovanští bratři a východní obr*, s. 404–405; Philip E. MOSELY, *A Pan-Slavist Memorandum of Liudevit Gaj in 1838*. In: *American Historical Review* 40, 1934/35, s. 704–716.

215 Srov. Václav ŽÁČEK, *Suradnja Ljudevita Gaja s Františekom Zachom*. In: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 3, 1973, s. 139–159; TÝŽ, *Česká účast při pokusech o politické sblížení Charvátů a Srbů ve 40. letech 19. století*. In: *Slovanské historické studie* 6, 1966, s. 55–91; TÝŽ (ed.), *Bosna u tajnim političkim izvještajima Františka Zacha iz Beograda (1843–1848)*.

rý v letech 1843–1848 působil jako Czartoryského agent v srbském Bělehradě. Srbsko se totiž podle představ polské emigrace mělo stát jádrem budoucího jihoslovanského státu, jehož vytvoření by zamezilo šíření ruského a rakouského mocenského vlivu v oblasti. V době existence jugoslávského státu bylo někdy na Gajovy styky s politickými představiteli srbského knížectví nahlíženo jako na průkopnický projev chorvatsko-srbské spolupráce na realizaci myšlenky jihoslovanského politického sjednocení.²¹⁶ Ve skutečnosti byl význam těchto kontaktů, které nikdy nevyústily v konkrétní politickou spolupráci, přeceňován.

Do Gajovy tajné politiky byl zasvěcen jen úzký okruh jeho důvěrných spolupracovníků, jejichž aktivity byly v rozporu s veřejně deklarovanými cíli ilyristu a oficiální politikou Ilyrské strany, která se po zákazu ilyrského jména přejmenovala na Národní stranu.²¹⁷ V podstatě se jednalo o Gajovu soukromou iniciativu, jež se nakonec stala hlavní příčinou ztráty jeho vůdčího postavení v ilyrském hnutí. Gajovi totiž byla ostatními chorvatskými obrozenci přičítána vina za zmiňovaný panovníkův zásah proti ilyrskému hnutí v roce 1843.²¹⁸ Tato událost výrazně oslabil jeho autoritu a politický vliv ve prospěch jiných představitelů Národní strany, mezi nimiž v následujících letech vynikli zvláště J. Drašković, I. Kukuljević, M. Ožegović a Franjo Kulmer.²¹⁹ Zatímco se Gaj spolu se svými emisary soustřeďoval na tajnou politiku, v rámci níž překračoval hranice deklarované oddanosti habsburské říši a dynastii,²²⁰ Národní strana nadále praktikovala prorakouskou politiku založenou na programu obhajoby chorvatské politické autonomie a národních práv slovanského obyvatelstva Trojjediného království.

4. 3. Bosna v chorvatském národně-politickém programu za revoluce v letech 1848–1849

Bosna se do popředí zájmu chorvatských politiků znovu dostala až po pádu Metternichova absolutismu za revolučních let 1848–1849. B. Šulek

Sarajevo 1976; Piotr ŹUREK, *Tajni sporazum Hotela Lambert s Hrvatskom narodnom strankom u sojetlu izvoješča Franje Zacha*. In: Tihomir Cipek – Josip Vrandečić (eds.), *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji: zbornik radova*. Zagreb 2007, s. 59–66.

216 Srov. např. Milorad EKMEČIĆ, *Stoaranje Jugoslavije 1790–1918, Tom I*. Beograd 1989, s. 468.

217 Srov. Jaroslav ŠIDAK et al., *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*, s. 151; TÝŽ, *Hrvatski narodni preporod – ideje i problemi*. In: J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb 1973, s. 108; J. RAPACKA, *Leksikon*, s. 81.

218 Srov. tamtéž; N. STANČIĆ, *Hrvatski narodni preporod 1790–1848.*, s. 26.

219 Srov. tamtéž; J. ŠIDAK, „*Tajna politika*“ Lj. Gaja, s. 208.

220 „Gaj si přál zatančit na velké evropské scéně a zhlížel se v úlohách romantických spiklenců, emisarů a tajných agentů. Zabývá se spikleneckou činností proti Turkům v Bosně, mimo jiné s podporou bosenských františkánů, a ve své tajné politice překračuje hranice loajality habsburské monarchii, jež byla oficiálním základem působení ilyrského hnutí i jeho vlastního oficiálního politického programu.“ (J. RAPACKA, *Leksikon*, s. 57–58)

přivítal zrušení cenzury v březnu 1848 článkem *Naše želje* (Naše přání),²²¹ v němž požaduje správné sloučení Vojenské hranice s bánským Chorvatskem, připojení Dalmácie a „*navrácení starých hranic Chorvatska až do Uny a Bihaće v současné Bosně*“.²²² V souladu s ideologémem o Chorvatsku jako přední strážní křesťanského světa zdůrazňuje, že ke ztrátě chorvatské územní celistvosti došlo za situace, kdy Chorvaté za cenu vlastní oběti bránili Rakousko a celou Evropu před „*divými hordami tureckými*“.²²³ Bosenské oblasti, jež v minulosti příslušely Chorvatsku, by podle autorova názoru bylo možné lehce získat diplomatickou cestou, neboť sultán si již beztak neví rady s tamními odbojnými hraničáři.²²⁴

Dne 25. března 1848 se v Záhřebu uskutečnilo velké národní shromáždění, na němž byl schválen ústřední dokument chorvatského národního hnutí let 1848–1849,²²⁵ tzv. *Zahtěvanja naroda* (Národní požadavky). Program vyložený ve třiceti bodech se částečně lišil od prvotního nástinu petice panovníkovi přijaté o tři dny dříve pod názvem *Želje naroda* (Národní přání).²²⁶ Z konečné verze byl například vypuštěn bod, v němž bylo v souladu s kulturním programem ilyrského hnutí požadováno právo na „*svobodné duševní, to jest literární styky*“ se soukmenovci v Bosně, Srbsku a Černé Hoře.²²⁷ Celkové vyznění manifestu ovšem odpovídá původnímu návrhu. V preambuli je vyjádřena vůle „*slovanského národa trojjediného království*“ nadále setrvat ve státoprávním svazku s Uhrami a zachovat věrnost habsburské dynastii. Kromě rady občanských, národních a politických práv a svobod je v manifestu požadováno

221 Srov. Bogoslav ŠULEK, *Naše želje*. In: Tomislav Markus (ed.), *Zagrebački politički listovi 1848.–1850. godine: Izabrani članci*. Zagreb 2005, s. 68–71. Text vyšel jako úvodník Gajových novin 22. března 1848.

222 Tamtéž, s. 71.

223 Tamtéž, s. 69.

224 „*Najposle trëba da ištemo povratjenje starih granicah Hervoatske sve do Une i BiH[a]ća u sadašnjoj Bosni, što bi se valjda lako moglo diplomatičkim putem izraditi, jer turski car i tako nezna već, šta da počme s nezadovoljnimi krajišnici.*“ (Tamtéž, s. 71, v elektronické podobě: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=46059, 20. 10. 2009)

225 K chorvatskému národnímu hnutí v letech 1848–49 srov. např.: Tomislav MARKUS, *Hrvatski politički pokret 1848–1849. godine: Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*. Zagreb 2000; TÝŽ, *Između revolucije i legitimiteta: Hrvatski politički pokret 1848–1849*. In: *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 12, 2006, s. 19–40; TÝŽ, *Between Revolution and Legitimacy: The Croatian Political Movement of 1848–1849 and the Formation of the Croatian National Identity*. In: *Review of Croatian History* (Zagreb) 5, 2009, No. 1, s. 13–45; Jaroslav ŠIDAK, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*. Zagreb 1979; TÝŽ, *Hrvatski pokret u doba revolucije 1848–49*. In: Mirjana Gross (ed.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*. Zagreb 1981, s. 217–230; Mirko VALENTIĆ (ed.), *Hrvatska 1848 i 1849. Zbornik radova*. Zagreb 2001; Petar KORUNIĆ, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875. Studija o političkoj teoriji i ideologiji*. Zagreb 1989; TÝŽ, *Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848.–1849. godine*. In: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* (Zagreb) 31, 1998, s. 9–39.

226 Srov. faksimile obou dokumentů a pojednání o genezi chorvatských národních požadavků v Jaroslav ŠIDAK, „*Narodna zahtijevanja*“ od 25. ožujka – program hrvatske Čertdesetosme. In: J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*, s. 33–76.

227 „*Slobodno duševno, to jest literarno obćenje s našimi susëdnimi i jednokeronimi sunarodnici u Bosni, Serbiji i Cernoj Gori.*“ (Tamtéž, s. 47)

ustavení samostatné vlády odpovědné chorvatskému sněmu a sjednocení Dalmácie, Vojenské hranice a „všech ostatních, časem ztracených [...] částí naší vlasti“ s bánským Chorvatskem.²²⁸ Ačkoliv není blíže specifikován rozsah těchto v minulosti ztracených území, z kontextu je patrné, že sestavovatelé dokumentu měli v prvé řadě na mysli Turecké Chorvatsko.

Chorvatské národní požadavky definované v tomto klíčovém programovém manifestu byly v rozporu s cíli uherské revoluční vlády, která usilovala o politickou centralizaci a maďarizaci zemí koruny sv. Štěpána. Diametrálně rozdílné představy Chorvatů a Maďarů o státoprávním uspořádání Uherského království a postavení národů žijících na jeho území, zapříčinily postupné vyhocení vzájemných vztahů mezi politickými reprezentacemi těchto dvou národů. Postoj chorvatské strany ke sporným otázkám konsistentně vyložil I. Mažuranić v brožuře *Hervati Mađjarom* (Chorvaté Maďarům), jež vyšla 10. dubna 1848. Jedná se o smířlivě laděnou výzvu, jejíž autor nabádá Maďary k respektování národních a politických práv Chorvatů a dalších nemaďarských obyvatel Uherského království. Vyjadřuje přitom přesvědčení, že macešský vztah uherské vlasti vůči velké části jejích občanů mj. způsobuje, že Bosna, Srbsko a Bulharsko raději trpí pod úplným či částečným osmanským jhem, než aby se přimkly ke koruně sv. Štěpána, která ctí pouze maďarskou národnost a utiskuje všechny ostatní.²²⁹

Snahy chorvatských politiků o navázání dialogu s Maďary skončily fiaskem. Nově zvolený chorvatský bán Josip Jelačić (1801–1859) již 19. dubna formálně přerušil veškeré kontakty s uherskou revoluční vládou. Definitivní odklon od dosavadní prouherské orientace chorvatské politiky stvrzovalo usnesení chorvatského sněmu z 10. června, v němž se poslanci vyslovili pro zpretrhání státoprávního svazku Trojediného království s Uhrami a federalistickou přestavbu monarchie na národnostním principu.²³⁰ Jednou z federálních jednotek se podle jejich představ mělo stát také sjednocené Trojediné království spolu se Srbskou vojvodinou a Sjednocenou Slovincií.²³¹ Chorvatský sněm se tak přihlásil k austroslavistickému programu,

228 „Kreĉko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodovštini k nama pripadajuće kraljevine Dalmacie s kraljevinom hrvatskom i slavonskom, kao također čele naše vojničke granice glede političkog upravljanja, kao i svih ostalih tečajem vremena izgubljenih s ugarskim varmedjama i s austrijskim državama sjedinjenih stranah domovine naše.“ (Tamtéž, s. 51)

229 „A što da kažemo o Bosni, o Serbii, o Bugarskoj, starijih diedovinah naroda našeg? Sve ove zemlje vole terpieti što celovitu, što polovičnu težu jarma otmanskoga, neg da se prislone kruni uzdižućoj materinski jedinu narodnost mađjarsku, tlačećoj macehinski sve ine.“ (Ivan MAŽURANIĆ, *Hervati Mađjarom*. In: M. Šicel (ed.), *Programski spisi*, s. 288–289; v elektronické podobě: Tomislav MARKUS (ed.), *Hrvatski politički pokret 1848–1849. Izabrani dokumenti*. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=46059, 20. 10. 2009.

230 Srov. text usnesení tamtéž a Miroslav ŠESTÁK, *Jihoslovanské slovanství v habsburské monarchii v letech revoluce 1848–1849*. In: Václav Veber (ed.), *150 let Slovanského sjezdu (1848)*. Historie a současnost: sborník referátů z vědeckého kolokvia 11. června 1998 v Praze. Praha 2000, s. 137.

231 Srbská vojvodina byl politický útvar vyhlášený předáky uherských Srbů v květnu 1848. Rozkládal se v jižních Uhrách (Bačka, Banát, Srem, Baranja) a existoval do porážky revoluce následujícího roku. Slovinci vystoupili za revoluce v letech 1848–1849

v jehož duchu se chorvatská oficiální politika nesla až do porážky revoluce. Současné poslanci vyjádřili svou plnou loajalitu k habsburské dynastii, s níž také nadále spojovali své naděje na řešení východní otázky.

V souvislosti s revolučními událostmi na jaře roku 1848 v chorvatském prostředí znovu ožila víra v brzké vymanění Bosny z osmanské nadvlády. B. Šulek publikoval 22. března svůj zmíněný programový článek *Naše želje*, v němž vyslovuje názor, že by severozápadní bosenské oblasti nárokováné chorvatskou státoprávní ideologií bylo možno získat diplomatickou cestou. V dubnu vyšla brožura Lj. Vukotinoviće *Někoja glavna pitanja našeg vremena* (Některé významné otázky naší doby), jejíž autor se zasazuje za jihoslovanské politické sjednocení pod žezlem Habsburků, jež by měli podobně jako dosavadní kulturní sblížení Jihoslovánů iniciovat Chorvaté a Slavonci.²³² Nastal prý čas, aby Slované svým nepřátelům ukázali, že mohou povstat se zbraní v ruce na obranu krásných, plodných a bohatých jihoslovanských zemí, mezi něž autor řadí také Bosnu a Hercegovinu.²³³ Pozdější zapřísáhlý odpůrce Habsburků a tvůrce pravašské národně-integrační ideologie Ante Starčević uveřejnil 13. května báseň *Odziv od Velebita* (Ozvěna z Velebitu), v níž provolává slávu císaři a bánu Jelačićovi, od něž očekává sjednocení a rozšíření Chorvatska „alespoň do řeky Uny“.²³⁴ Svě současníky přitom vyzývá k odporu vůči skutečným národním nepřátelům namísto „rodných bratrů“, Chorvatů a Bosňanů, proti nimž po staletí bojovali předkové dnešních hraničářů.²³⁵

Starčević svou báseň otiskl na stránkách Gajovy *Danice*, která stejně jako řada dalších dobových chorvatských listů věnovala otázce osvobození Bosny značnou pozornost. V letech 1848–1849 vyšla v chorvatském tisku řada publicistických článků, dopisů a básní, jejichž autoři vyjadřo-

s národně-politickým programem vytvoření slovinského politického útvaru v rámci habsburské monarchie pod názvem Sjednocená Slovenie, který měl (výhradně na základě přirozeného práva národního) sdružovat rakouské země s převahou slovinského obyvatelstva.

232 „Sve na okolo nas stanuju jednokervna bratja naša slavjanska, kojim je većom stranom falio ustav. Brez dvojimbe, naše je lépo i plemenito sada zvanje uzdignuti krěpku rěč i pozvati južno Slavjanstvo u kolo naše. Barjak literarni smo podignuli, trěba da i barjak politički razvijemo. Za stalnu našu srěču neobhodno potrebito je, da se svi Slavjani na jugu, skopčani po srodstvu jezika, i u političkom životu užje svežu.“ (Ljudevit VUKOTINOVIĆ, *Někoja glavna pitanja našeg vremena*. Zagreb 1848, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=46059, 20. 10. 2009)

233 „Naše zemlje lépe su, plodne i bogate, prilične za poljodělstvo i za tergovinu... Banat, Bačka, Serbia, Slavonia, Bosna, Bugarska, Hrvatska, Dalmacia sa otocima, Cerna gora, Hercegovina, Kranjska, Koruška, Štajerska, kolike su to krasne zemlje, gđe se svuda čuje naša rěč?.. Pa je li moguće, da se pokrajine ove nebi upoznale; da leže i u buduće u tmíni, ko što su ležale do sad? Nije moguće!.. Već se ukazuje posvuda duh sloge, duh obće ljubavi, duh onaj blagi, koji će nas uvesti u kolo velikih narodah, da pokažemo i mi jalnim Slavjanstva dušmanom, da Slavjan nije rođen za robstvo, već da razumie rezati brazde plugom na njívi i znade takodjer ustati mačem u ruci, da slomi verige i osveti se okrutniku svojemu.“ (Tamtěž)

234 Ante STARČEVIĆ, *Odziv od Velebita*. In: A. Starčević, *Književna djela*. Zagreb 1995, s. 60.

235 Tamtěž, s. 61.

vali víru v blížící se konec osmanské nadvlády nad jihoslovanskými zeměmi a v brzké sloučení sousedních osmanských provincií s Trojediným královstvím. Často přitom deklarovali svou podporu ozbrojené intervenci chorvatských hraničářských oddílů do Bosny, oslavovali bána Jelačiče jako jejího osvoboditele, zasazovali se za poskytnutí morální opory i konkrétní pomoci „ujarmeným bratřím“ či vyzývali Bosňany k překonání vzájemných rozdílu a vyvolání protitureckého povstání.²³⁶ Texty tohoto zaměření byly hojně zastoupeny nejen v tiskovinách publikovaných v bánském Chorvatsku, ale také v dalmatském listu *Zora dalmatinska*, který od roku 1844 v Zadru redigoval Ante Kuzmanić.²³⁷

Výjimečné postavení mezi texty z let 1848–1849, v nichž nějakým způsobem figuruje východní otázka a tím pádem také Bosna, zaujímá programový spis *Osnova za utemeljenje narodne vojske u Trojednoj kraljevini hercovaško-slavonsko-dalmatinskoj* (Plán na založení národního vojska v Trojediném království chorvatsko-slavonsko-dalmatském) z dubna 1849.²³⁸ Ústřední motivem tohoto dokumentu je austroslavistická myšlenka o vzájemné provázanosti existenčních zájmů Jihoslovanů a habsburské monarchie, jejíž zachování je přímo závislé na úzké spolupráci těchto dvou subjektů na řešení východní otázky, která „*nesporně brzy otřese světem*“.

Svobodné jihoslovanstvo je prý tím nejmocnějším prostředkem pro zajištění vlivu Rakouska v evropských částech osmanské říše a nejpevnější hrází proti vlivu Ruska a destruktivním plánům Maďarů, Italů a Němců. Jihoslované jsou totiž zeměpisnými, historickými a společenskými okolnostmi předurčeni k tomu, aby své soukmenovce osvobodili z tureckého jha a zprostředkovali jim výdobytky evropské civilizace. Do potenciálně kvetoucích krajů mezi Černým a Jaderským mořem, které byly dosud vzdělanou Evropou ostudně opomíjeny, by konečně pronikla myšlenka svobody, rovnosti a bratrství. Nejzaostalejší část kontinentu by se tak přetvořila ve „*větší, krásnější, šťastnější Itálii*“. V případě opačného vývoje událostí budou Jihoslované navždy odsouzeni k živoření v područí svých přirozených nepřátel Turků, Němců a Maďarů.

Sestavovatelé plánu vyjadřují přesvědčení, že významnou misi a vznešeně formulované cíle nebude možné uskutečnit bez podpory a vojenské pomoci Rakouska. Vytyčují si proto za úkol přimět rakouskou vládu a dynastii, aby svou politiku sladily se zájmy Jihoslovanů. Nadále přitom hodlají prosazovat program federalizace říše, jejíž rovnoprávnou součástí se

236 K chorvatskému tisku za revoluce 1848–49 srov.: Vlasta ŠVOGER, *Zagrebačko liberalno novinstvo 1848.–1852. i stvaranje moderne Hrvatske*. Zagreb 2007; Tomislav MARKUS (ed.), *Zagrebački politički listovi 1848.–1850. godine: Izabrani članci*. Zagreb 2005.

237 Srov. *Zora Dalmatinska*, ročníky 1848–1849 v elektronické podobě: <http://books.google.cz/books?id=KXJXAAAAMAAJ&pg=PA263&dq=zora+dalmatinska&ei=vLaOSpTsJ6SCywSdpOm0Bw#v=onepage&q=&f=false>, 20. 10. 2009.

238 *Osnova za utemeljenje narodne vojske u Trojednoj kraljevini hercovaško-slavonsko-dalmatinskoj*. Zagreb 1849, http://hrcaak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=46059, 20. 10. 2009.

má stát „*svaz trojjediného království s vojvodinou, vši Slovenii a Istrii*“. Zároveň ovšem požadují založení národního vojska Trojjediného království, jež by bylo tvořeno nejen hraničáři ale také nově zformovanými oddíly z bánského Chorvatska. Tamní lidé totiž údajně disponují vrozenými vojenskými vlohy a nyní budou moci ukázat, že jsou důstojnými potomky chrabřích junáků, kteří se v minulosti vyznamenali v bojích s Turky i Tatary.

Zřízení zvláštního vojska odpovědného chorvatskému sněmu by prý vedlo ke kýženému snížení a spravedlivému rozdělení dosavadní vojenské zátěže hraničářů. Současně by tak vznikla úctyhodná vojenská síla, jež by měla patriční odstrašující účinek jednak na separatisticky naladěné Italy a Maďary, jednak na osmanské Turky, kteří jsou prý i nadále připraveni zaútočit na Rakousko v případě, že bude vojenská pohotovost v Trojjediném království snížena na úroveň ostatních částí monarchie. Nutnost zřízení autonomního jihoslovanského vojska v rámci rakouské armády je tudíž zdůvodňována především potřebou ochránit Trojjediné království i celé Rakousko od vnitřních nepřátel i přetrvávajícího tureckého nebezpečí. Vzhledem k celkovému vyznění dokumentu je ovšem zřejmé, že jeho sestavovatelé předpokládali, že tato vojenská síla sehraje rovněž významnou roli při řešení východní otázky, jejíž brzké rozuzlení prezentovali jako životní zájem, který Jihoslované sdílejí s habsburskou monarchií.

Spis doplněný o návrh zákona o národním vojsku byl schválen tzv. velkým výborem chorvatského sněmu a vydán ve formě brožury.²³⁹ Jednalo se o dokument, v němž byla dosud nejkonkrétněji definována úloha Trojjediného království a Chorvatů v řešení východní otázky. Od memoranda varaždínské župy z roku 1842, s nímž jej spojovalo jeho prorakouské vyznění, se plán lišil důrazem kladeným na myšlenku a nutnost realizace politického sjednocení všech Jihoslovánů.

Restaurace absolutistického režimu po potlačení revoluce, na němž se Chorvaté paradoxně významně podíleli, ovšem opět zmařila jejich naděje na obnovu chorvatské územní celistvosti, natožpak jakékoliv plány na vymanění Bosny a dalších jihoslovanských zemí z osmanské nadvlády. Ačkoliv austroslavistická politika utrpěla citelnou porážku, koncepce sjednocení všech Jihoslovánů pod žezlem Habsburků měla v chorvatském prostředí i nadále své četné zastánce. Ve 40. letech a zvláště v jejich bouřlivém závěru ovšem také vyšla najevo limitovanost tehdejšího důsledného prorakouského kurzu chorvatské politiky. Po obnovení ústavního zřízení v říši tak část chorvatských politických představitelů tuto dosavadní dominantní orientaci opouští.

239 Petar KORUNIĆ, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848–1870*. Zagreb 1986, s. 135.